

Η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα

Πέτρος Παπαεμμανουήλ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παραθέσει όλα εκείνα τα στοιχεία και γεγονότα που επιμαρτυρούν για την εκπαιδευτική διαδικασία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα. Ακόμη, στοχεύει να αναδείξει το ρόλο που διαδραμάτισε η πόλη στη διάδοση της ψαλτικής τέχνης, μέσω της διδασκαλίας της, κυρίως από το β' μισό του προηγούμενου αιώνα και έπειτα. Επιπροσθέτως, φιλοδοξεί να αποδείξει τη σχέση που διατήρησε η πόλη της Θεσσαλονίκης με το ψαλτικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα και πόσο επηρεάστηκε από τα εκπαιδευτικά πρότυπα των εκεί μουσικών σχολών. Για το λόγο αυτό εξετάζει τις μεθόδους διδασκαλίας που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες, αλλά και τον τρόπο διδασκαλίας των θεσσαλονικέων πρωτοψαλτών-δασκάλων στα κέντρα διδασκαλίας της Θεσσαλονίκης. Η μεθοδολογία της έρευνας στηρίχθηκε σε δύο βασικούς άξονες. Αφενός, στην προφορικότητα, καθώς ανασύραμε από το αρχείο μας συνεντεύξεις από ανθρώπους που υπήρξαν «πρωταγωνιστές» στο ψαλτικό-διδασκτικό πλαίσιο της Θεσσαλονίκης. Αφετέρου στην έρευνα που διεξαγάγαμε σε βιβλιοθήκες και σε αρχεία, προκειμένου να συλλέξουμε το υλικό της εργασίας. Τα συμπεράσματα στοχεύουν να καταδείξουν ότι η Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα πρωτίστως συνδέθηκε, συνειδητά ή ασυνείδητα, με την Ι' Πατριαρχική Μουσική Σχολή, καθώς ακολούθησε τις αρχές της. Δευτερευόντως ότι η πόλη αποτέλεσε τον βασικότερο πόλο έλξης για τους εραστές της ψαλτικής τέχνης.

Λέξεις κλειδιά: διδακτική ψαλτικής, ψαλτική τέχνη, Θεσσαλονικείς πρωτοψάλτες, Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Δαμασκηνός

Οι λόγοι που ώθησαν στη δημιουργία συλλόγων και σχολών βυζαντινής μουσικής στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα

Η ανατολή του 20ού αιώνα βρίσκει τον κόσμο της βυζαντινής μουσικής σε αναταραχή, η οποία έχει δημιουργηθεί από την προσπάθεια εξευρωπαϊσμού της εκκλησιαστικής υμνωδίας (Ρωμανού, 1996, σελ. 31-35). Μια προσπάθεια που ξεκίνησε σχεδόν αμέσως με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, καθώς οι πρώτες απόπειρες εισαγωγής της πολυφωνίας στην Αθήνα παρατηρούνται ήδη από το 1836 (Φιλόπουλος, 1990, σελ. 82-88). Η προσπάθεια αυτή δεν ευδοκίμησε, καθώς επέσυρε τη γενική κατακραυγή του κόσμου, ψαλτών, μουσικών, φιλομούσων και φιλακόλουθων κι έτσι κατεστάλη γρήγορα (Οικονόμου, 1992, σελ. 193).

Πρότυπο της κίνησης αυτής υπήρξε η λατρευτική πράξη του παροικιακού ελληνισμού κυρίως της Βιέννης και της Τεργέστης. Κύριοι εκφραστές της ήταν ο ιερομόναχος Άνθιμος Νικολαΐδης, ο Gottfried Preyer και ο Auguste Swoboda, καθώς επίσης και ο Ιωάννης Χαβιαράς με τον Benedikt Randhartinger. Η κίνηση αυτή εκδηλώθηκε αρχικά στους ελληνορθόδοξους ναούς της Βιέννης, του Αγίου Γεωργίου

και της Αγίας Τριάδας, καθώς επίσης και στο ναό του Αγίου Νικολάου της Τεργέστης (Κυριακίδου, 2012, σελ. 387-388). Όλοι οι προαναφερθέντες μουσικοί προσπάθησαν να εναρμονίσουν τη θεία λειτουργία και διάφορους άλλους ύμνους από τον ετήσιο εορτολογικό κύκλο της Εκκλησίας γράφοντας για χορωδία a cappella (Παπαδόπουλος, 1890, σελ. 351-354).

Το 1870, ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός με σπουδές στη Βιέννη καλείται από τα ανάκτορα να επιστρέψει στην Ελλάδα, προκειμένου να αναλάβει την τετράφωνη χορωδία που δημιουργείται στο παλάτι, η οποία υφίστατο μέχρι το 1968. Μεταξύ των υποχρεώσεών της είναι και η συμμετοχή της στην κυριακάτικη θεία λειτουργία, στο παρεκκλήσιο των ανακτόρων, και για το σκοπό αυτό ο Κατακουζηνός συνέθεσε εκκλησιαστική μουσική (Ρωμανού, 1996, σελ. 243-244). Έτσι, την περίοδο εκείνη εισάγεται η τετραφωνία στην λατρευτική πράξη της Ελληνικής Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας και ο Κατακουζηνός θεωρείται ο θεμελιωτής της. Εν τω μεταξύ, προϊόντος του χρόνου, οι τετράφωνες χορωδίες αυξάνονται και από το παρεκκλήσι των ανακτόρων αρχίζουν να επεκτείνονται σε πολλές ενορίες της Αθήνας και σε διάφορα αστικά κέντρα του ελληνισμού (Οικονόμου, 1992, σελ. 194).

Όμως, η εισαγωγή της τετραφωνίας στη λατρευτική πράξη της Ελληνικής Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας συσπείρωσε τον κόσμο της βυζαντινής μουσικής και της Εκκλησίας γενικότερα. Αποτέλεσμα ήταν να προκληθούν πολυποικίλες αντιδράσεις, είτε οργανωμένες είτε μεμονωμένες από διάφορους φορείς, καθώς μια τέτοια κίνηση από το παλάτι ερχόταν σε σύγκρουση με την ψαλτική παράδοση αιώνων. Μέσα σε αυτές τις αντιδράσεις εντάσσονται και οι εγκύκλιοι που εξέδωσε η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος (Παπαδόπουλος, 1890, σελ. 472-487), σύμφωνα με τις οποίες απαγορεύονταν η τετραφωνία εντός των ιερών ναών.

Επίσης, ο νεοσύστατος μουσικός σύλλογος «Ιωάννης ο Δαμασκηνός», που ιδρύεται το Δεκέμβριο του 1899 με έδρα την Αθήνα, είναι ένας φορέας που αντιδρά σθεναρά σε όλες αυτές τις προσπάθειες ενεργώντας ποικιλοτρόπως. Μία από τις ενέργειες στις οποίες προβαίνει είναι και η ίδρυση της σχολής βυζαντινής μουσικής, με σκοπό τη διδασκαλία της θεωρίας και της πράξης της και στόχο τη διάδοση της ψαλτικής τέχνης, που θα λειτουργούσε ως μέσο ανάσχεσης στην τάση της εποχής (Ρωμανού, 1996, σελ. 31).

Η ίδρυση του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός» και της πρώτης σχολής βυζαντινής μουσικής

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αλλά και με την εθνική μουσική σχολή να κάνει την εμφάνισή της ήδη, η οποία για να αναπτυχθεί βασίστηκε στο εκκλησιαστικό μέλος και το δημοτικό τραγούδι (Μυλωνάς, 2002, σελ. 26-27. Επίσης βλ. και Ρωμανού, 1996, σελ. 211-231), ιδρύονται διάφορες σχολές βυζαντινής μουσικής στα διάφορα αστικά κέντρα των εστιών του Ελληνισμού (Οικονόμου, 1992, σσ. 285-288). Σκοπός είναι η

διάδοση και η εδραίωση της βυζαντινής μουσικής, μέσω της διδασκαλίας, και η αντιμετώπιση του ζητήματος του εξευρωπαϊσμού της εκκλησιαστικής μουσικής.

Στη Θεσσαλονίκη ιδρύεται το Σωματείο Ιεροψαλτών, το 1903, με πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανασίου, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1918, παίρνει νομική μορφή (εικ. 1) και μετονομάζεται σε Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός». Ένας από τους σκοπούς του σωματείου είναι η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής και για το λόγο αυτό, παράλληλα με το σωματείο, ο Μητροπολίτης Αθανάσιος προβλέπει την ίδρυση και της σχολής βυζαντινής μουσικής η οποία θα λειτουργούσε κάτω από τους κόλπους του Σωματείου (Οικονόμου, 1992, σελ. 288-289). Η κίνηση αυτή του μητροπολίτη, όμως, παραπέμπει στα πρότυπα της Πόλης, όπου στους μουσικούς συλλόγους λειτουργούσαν εκ παραλλήλου και μουσικές σχολές (Χατζόπουλου, 2000, σελ. 227). Έκτοτε η σχολή, ως μέσο διάδοσης και διάσωσης της βυζαντινής μουσικής, περιγράφεται στους σκοπούς του καταστατικού του σωματείου και σε όλες τις αναθεωρήσεις του.

Δυστυχώς, όμως, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του σωματείου και της σχολής, που αδρανοποιήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα (Ευθυμιάδης, 1997, σελ. 6), και η διδασκαλία της ψαλτικής τέχνης αφορούσε μόνο σε μεμονωμένες και όχι σε οργανωμένες προσπάθειες. Στα χρόνια που ακολούθησαν μετά τα γεγονότα του 1922 στη Μικρά Ασία, και με την έλευση των προσφύγων από τα μικρασιατικά παράλια στη Θεσσαλονίκη, έρχονται και ψάλτες που φέρουν την «πατριαρχική σφραγίδα». Οι περισσότεροι από αυτούς διδάχτηκαν τη βυζαντινή μουσική από τους αριστέις των αναλογίων όπως τον Ιάκωβο Ναυπλιώτη, τον Τριαντάφυλλο Γεωργιάδη, τον Κωνσταντίνο Πρίγγο, άρχοντες πρωτοψάλτες της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας (Μ.Χ.Ε.), και το Νηλέα Καμαράδο, που διακρίνονταν για την άριστη θεωρητική του κατάρτιση.

Στους ιερούς ναούς που αναλαμβάνουν την πρωτοψαλτεία, παράλληλα με τα ιεροψαλτικά τους καθήκοντα, αναπτύσσουν και διδακτική δραστηριότητα κυρίως, όμως, σε ατομικό επίπεδο μεταλαμπαδεύοντας τη θεωρία της Νέας Μεθόδου, καθώς επίσης και τον τρόπο ερμηνείας και έκφρασης της ψαλτικής τέχνης, κατά τα παραδοσιακά πρότυπα και το ύφος της Μ.Χ.Ε. Μέσα σε αυτή την ψαλτική-διδακτική δραστηριότητά τους εντάσσεται και το ενδιαφέρον τους για την ενεργοποίηση του Σωματείου Ιεροψαλτών. Το 1925, λοιπόν, είναι το έτος κατά το οποίο οι Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες προβαίνουν στην ενεργοποίηση του σωματείου, διεξάγοντας τις προβλεπόμενες εκλογές μέσα από τις οποίες απαρτίζεται το νέο διοικητικό συμβούλιο και η διοίκηση του σωματείου περιέρχεται στα χέρια των Κωνσταντινουπολιτών (Δεβρελής, 2014, σελ. 51-52).

Χριστόφορο Κουτζουράδη με καταγωγή από τη Χίο, που πήγε στην Κωνσταντινούπολη και μαθήτευσε στον Κωνσταντίνο Πρίγγο και με τον ερχομό του ανέλαβε το δεξιό αναλόγιο του ιερού ναού αγ. Ελευθερίου Ντεπώ. Το Θεόδωρο Θεοδοσόπουλο, πρωτοψάλτη από την Τραπεζούντα του Πόντου, μαθητή του Τριαντάφυλλου Γεωργιάδη, που μετοίκησε στη Θεσσαλονίκη το 1922 και διετέλεσε πρωτοψάλτης του ιερού ναού Αναλήψεως του Κυρίου (Χοβαρδάς, 2018, σελ. 310).

Επίσης, τον Σωκράτη Παπαδόπουλο, με καταγωγή από την Πόλη, που φοίτησε στη Ι΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή με δάσκαλο το Νηλέα Καμαράδο, τον «Πρύτανη των ψαλτών» (Χατζηδουλής, 1997, σελ. 10), και διετέλεσε πρωτοψάλτης του ιερού ναού αγ. Τριάδος (Καλογερόπουλου, 1998, σελ. 599). Ακόμη, τον Κωνσταντίνο Βαφειάδη, πρωτοψάλτη της Υπαπαντής του Κυρίου, τον Ανδρέα Βαβδινό, πρωτοψάλτη της Παναγίας Δεξιάς και τον Αλκιβιάδη Οικονόμου, πρωτοψάλτη της Ευαγγελίστριας και οι τρεις Κωνσταντινουπολίτες, μαθητές του Νηλέα Καμαράδου (Δεβρελής, 2014, σελ. 52). Στο σημείο αυτό, όμως, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως πρωτοψάλτη Θεσσαλονίκης της περιόδου εκείνης και τον Κωνσταντίνο Πρίγγο, ο οποίος για μικρό χρονικό διάστημα έψαλε στον ιερό ναό της Παναγίας Αχειροποιήτου (1928-1930) (Καραμάνης, 1997, σελ. 1) και της Υπαπαντής του Κυρίου (1930-1933) (Δεβρελής, 2014, σελ. 19), λίγο πριν κληθεί από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Όλοι αυτοί μετέφεραν στον τόπο μετεγκατάστασής τους, την παιδεία και την τέχνη της βυζαντινής μουσικής, που στην Κωνσταντινούπολη των αρχών του 20ού αιώνα αποτελούσε βίωμα, μέρος της καθημερινότητας των κατοίκων της. Η παρουσία της ψαλτικής τέχνης ήταν διάχυτη σε διάφορες εκφάνσεις του κοινωνικού βίου της Πόλης, και εντοπίζεται -εκτός από τις Εκκλησίες, τους μουσικούς συλλόγους και τις μουσικές σχολές- στα σχολεία, στην οικογένεια και σε διάφορες συνεστιάσεις (Χατζόπουλος, 2000, σελ. 31).

Ειδικά στα σχολεία της Πόλης, σύμφωνα με το πρόγραμμα σπουδών, το οποίο εγκρίνονταν από το Πατριαρχείο, οι μαθητές διδάσκονται την ψαλτική τέχνη από το δάσκαλο του σχολείου, που στις περισσότερες των περιπτώσεων ήταν και ο ψάλτης της ενορίας. Μάλιστα υπήρχε διαβάθμιση όχι μόνο στο διδασκόμενο ρεπερτόριο, αλλά και στη μεθοδολογία καθώς η πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης προέβλεπε τη μιμητική μέθοδο εκμάθησης των τροπαρίων, ενώ η επόμενη βαθμίδα την εκμάθηση της παρασημαντικής και της οκταηχίας μέσω της θεωρίας της βυζαντινής μουσικής (Χατζόπουλος, 2000, σελ. 41-42).

Επομένως, όλοι αυτοί οι πρόσφυγες-ψάλτες-δάσκαλοι που μετοίκησαν στη Θεσσαλονίκη, ζώντας μέσα σε ένα τέτοιο πλούσιο μουσικό και βιωματικό περιβάλλον στην Κωνσταντινούπολη, δεν μπορούσαν παρά να μεταφύτψουν την πατριαρχική και γενικότερα την πολιτική ψαλτική παράδοση στη νέα τους εστία. Ως φορείς της μακραιώνης αυτής πατριαρχικής ψαλτικής παραδόσεως συντελούν στο να αναπτυχθεί ένα υψηλό, περί ψαλτικής, αισθητήριο στη Θεσσαλονίκη και συμβάλλουν ουσιαστικά στην ψαλτική παιδεία της πόλης και στο μουσικό πολιτισμό της γενικότερα.

Η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη το πρώτο μισό του 20^{ού} αιώνα

Παρά το γεγονός ότι οι αναφορές που έχουμε για την ίδρυση της πρώτης σχολής βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη ανάγονται στο 1903, ωστόσο δεν έχουμε περαιτέρω πληροφορίες για τον τρόπο οργάνωσής της, δηλαδή τον κανονισμό λειτουργίας, το πρόγραμμα σπουδών, τα μαθητολόγια και τους δασκάλους που δίδαξαν. Ενδεχομένως να μη λειτούργησε ποτέ και να υπήρχε απλά η πρόβλεψη λειτουργίας. Η πρώτη αναφορά που έχουμε, λοιπόν, για την οργανωμένη και επίσημη διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη, είναι το 1919 με την ίδρυση της ιερατικής σχολής της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολυτριάς, στα Βασιλικά της Θεσσαλονίκης, η οποία λειτούργησε από το 1919 μέχρι το 1971 (Δεβρελής, 2014, σελ. 103). Από την πρώτη στιγμή που συστήνεται η σχολή, το μάθημα της βυζαντινής μουσικής, ως θεωρία και πράξη, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος σπουδών της.

Ο πρώτος δάσκαλος βυζαντινής μουσικής της σχολής είναι ο Θεμιστοκλής Γεωργιάδης, που κατάγονταν από την Κωνσταντινούπολη και ήταν μαθητής του Νηλέα Καμαράδου και του Κυριακού Καλογήρου. Ο Γεωργιάδης αποστέλλεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και διορίζεται δάσκαλος της σχολής, με πατριαρχικό πιττάκιο, για να διδάξει τη βυζαντινή μουσική στη νεοϊδρυθείσα σχολή. Ερχόμενος ο Γεωργιάδης στη Θεσσαλονίκη κομίζει τις θεωρητικές αρχές του δασκάλου του Νηλέα Καμαράδου, όπως επίσης την ερμηνεία και το ύφος του πολιτικού τρόπου ψαλμώδησης (Δεβρελής, 2014, σσ. 99-103).

Οργανώνει το μάθημα της βυζαντινής μουσικής κατά τα πρότυπα των Πατριαρχικών Μουσικών Σχολών (Δεβρελής, 2014, σελ. 102), σύμφωνα με την ύλη που προέβλεπαν τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών τους, τα οποία ήταν εγκεκριμένα από το Πατριαρχείο (Χατζόπουλος, 2000, σελ. 370-376), προσαρμοσμένα, όμως, στις ανάγκες της σχολής. Έτσι, διδάσκει, με αφετηρία το βαθμό δυσκολίας των μαθημάτων, ξεκινώντας από το σύντομο ειρμολόγιο, συνεχίζει με το σύντομο στιχηράριο, περνάει στο αργό ειρμολόγιο και ολοκληρώνει με κάποια μέλη της παπαδικής.

Όμως, επειδή ο χαρακτήρας της σχολής είχε ως κέντρο τη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας, καθιερώνει ως μέρος του μαθήματος την «από στασιδίου πράξη» για τους σπουδαστές της σχολής, οι οποίοι συμμετέχουν στις ακολουθίες του νυχθημέρου της Ιεράς Μονής. Κι εδώ, όμως, ο Γεωργιάδης μιμείται πρότυπα που προέρχονται από το περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, καθώς η «από στασιδίου πράξη» ήταν μία πάγια πρακτική για τους σπουδαστές της θεολογικής σχολής της Χάλκης (Φαράσογλου, 1996, σελ. 21).

Συγκροτεί, λοιπόν, δύο χορούς ψαλτών από σπουδαστές της σχολής με τη διεύθυνση να εναλλάσσεται ανά εβδομάδα μεταξύ τους, ενώ στους εσπερινούς του Σαββάτου, στις κυριακάτικες λειτουργίες και στις μεγάλες γιορτές έψελνε ο Γεωργιάδης πλαισιωμένος από χορό «καλλίφωνων μαθητών» (Δεβρελής, 2014, σελ. 102-103). Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, κάνει το μάθημα της βυζαντινής μουσικής εφαρμοσμένο και το ολοκληρώνει, καθώς εκτός από τη θεωρία και την πράξη που διδάσκει μέσα στην αίθουσα, δίνει τη δυνατότητα στους σπουδαστές για την άμεση εφαρμογή της διδαχθείσας ύλης στο φυσικό χώρο των τροπαρίων, που είναι ο ιερός ναός και το αναλόγιο.

Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, από τη στιγμή που η σχολή βυζαντινής μουσικής παρέμενε ανενεργή, μαθήματα ψαλτικής τέχνης παραδίδονται σε ενοριακό επίπεδο από τους διάφορους πρωτοψάλτες των ενοριών. Βέβαια, αυτοί που προσελκύουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι οι Κωνσταντινουπολίτες ψάλτες, οι οποίοι φέρουν το στίγμα ενός εκ των δύο κυριότερων πυλώνων της ψαλτικής τέχνης, της Κωνσταντινούπολης.

Έτσι, στην ενορία της αγ. Τριάδος διδάσκει ο πρωτοψάλτης Σωκράτης Παπαδόπουλος και μεταξύ των μαθητών του εντοπίζουμε τον Αβραάμ Ευθυμιάδη, τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο και τον Γεώργιο Τσατσαρώνη. Στην ενορία του αγ. Ελευθερίου Ντεπώ διδάσκει ο χιώτης πρωτοψάλτης Χριστόφορος Κουτζουράδης, τα μαθήματα του οποίου παρακολουθεί ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος και στην ενορία της Αναλήψεως του Κυρίου ο Θεόδωρος Θεοδοσόπουλος. Μέσα στην ομάδα των μαθητών του εντοπίζουμε και το γιο του Χρύσανθο, ο οποίος παρακολουθεί εκ παραλλήλου τα μαθήματα του πατέρα του και του Σωκράτη Παπαδόπουλου. Τέλος, στο βυζαντινό ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών άνω πόλης διδάσκει ο Κωνσταντινουπολίτης Γεώργιος Αλεξιάδης και ανάμεσα στους μαθητές του ξεχωρίζουμε το Στέφανο Δόντσιο, τον μετέπειτα πρωτοψάλτη του ιερού μητροπολιτικού ναού Φλωρίνης, Αγίου Παντελεήμονος από το 1968 έως και το 2021 (<https://analogion.com/forum/index.php?threads/>).

Το μάθημα είχε τη μορφή είτε του ομαδικού, είτε του ατομικού, το οποίο διαρθρώνονταν ανάλογα με την προσέλευση και ανάλογα με τα φωνητικά προσόντα των μαθητών. Σύμφωνα με μαρτυρίες του Χαρίλαου Ταλιαδώρου, μιλώντας για το πρώτο του δάσκαλο Χριστόφορο Κουτζουράδη και για τη μαθητεία του κοντά του, έλεγε:

«[...] Ο Χριστόφορος έκανε τα μαθήματα το Σάββατο το απόγευμα στον αγ. Ελευθέριο, πριν τον εσπερινό, και μετά το μάθημα ανέβαινα μαζί του στο αναλόγιο και ψέλναμε στην ακολουθία. Κάποιες φορές καθόμασταν και μετά τον εσπερινό και συνεχίζαμε το μάθημα. Στην αρχή μου δίδασκε τα Κεκραγάρια, από το σύντομο αναστασιματάριο και στη συνέχεια από το αργό. Μετά κάναμε από το Ειρμολόγιο τις καταβασίες, αργές και σύντομες, κι αφού τελειώσαμε τις καταβασίες, κάναμε τις αργές δοξολογίες· όχι όλες, αλλά μόνο αυτές τις οκτώ που

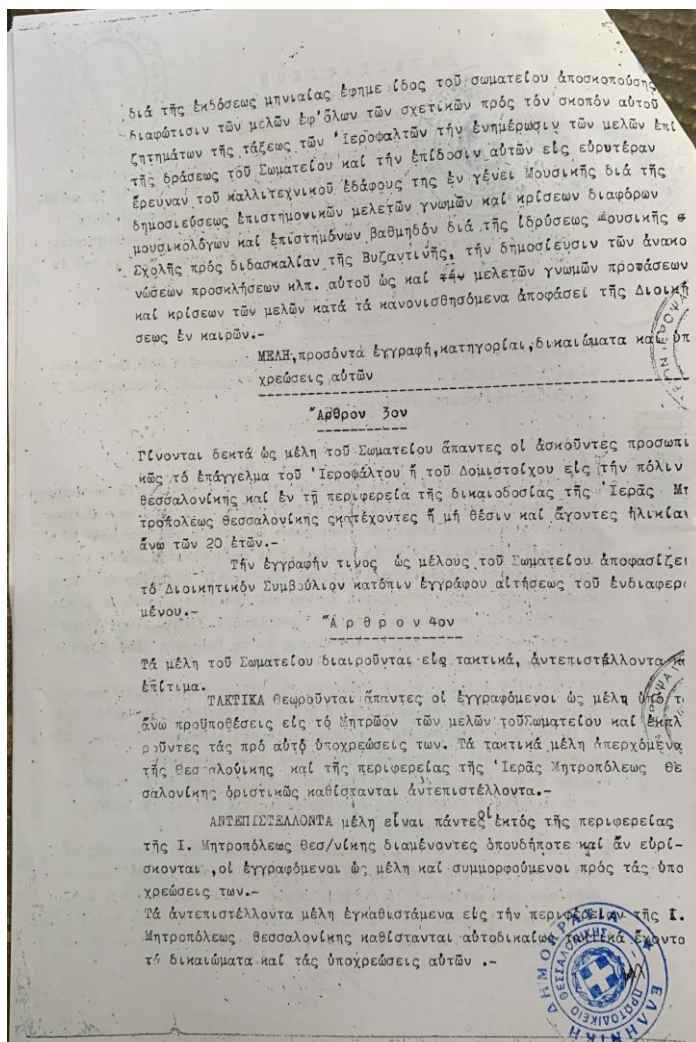
ψάλουν στην Πόλη, στο Πατριαρχείο. Κι εγώ αυτές ψάλω στο αναλόγιό μου. Μέσα σε ενάμιση-δύο χρόνια κάναμε όλα αυτά και μετά μου έμαθε τα ιδιόμελα του Ιακώβου της Μ. Σαρακοστής, τα χερουβικά εβδομάδος του Φωκαέα και τα κοινωνικά Κυριακών του Ιωάννου πρωτοψάλτου» (το κείμενο απομαγνητοφωνήθηκε από συνέντευξη που μου παραχώρησε ο δάσκαλός μου και τηρείται στο προσωπικό μου αρχείο σε ψηφιακή μορφή κι έχει τον τίτλο, Χαρίλαος Ταλιαδώρος, Συνέντευξη, 1995).

Επομένως, σύμφωνα με όλες τις προαναφερθείσες ειδήσεις μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για τη διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Και οι δύο δάσκαλοι, λοιπόν, ο Γεωργιάδης στην Αγ. Αναστασία και ο Κουτζουράδης στον Αγ. Ελευθέριο, έχουν ως σημείο αναφοράς της διδασκαλίας τους το πρόγραμμα σπουδών της Ι΄ Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής, καθώς και οι δύο ακολουθούν τη διάρθρωση της ύλης των μαθημάτων της, ξεκινώντας από τα σύντομα μέλη, τα συλλαβικά, τα ειρμολογικά και προχωρώντας προς τα μελισματικότερα, τα παπαδικά.

Επίσης, παρατηρούμε ότι χρησιμοποιούν συστηματικά την εφαρμοσμένη διδασκαλία, καθώς προωθούν άμεσα τους μαθητές τους στην «από στασιδίου πράξη», προς εφαρμογή των όσων δίδασκαν κατά τα πρότυπα της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Είναι φανερό, επομένως, ότι όλος τους ο προσανατολισμός είναι στραμμένος προς τη Μητέρα Εκκλησία, το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις σχολές που τελούν υπό την αιγίδα-επίβλεψη-καθοδήγησή του, από όπου κατευθύνεται κάθε πνευματική και πολιτιστική κίνηση, καθώς ακολουθούν τα πρότυπα των σχολών της Πόλης.

Η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα

Η εποχή αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ακμή για τα ψαλτικά τεκταινόμενα της Θεσσαλονίκης, καθώς παρατηρείται «έκρηξη» δημιουργίας που αφορά σε καλλιτεχνικά, διδακτικά αλλά και συνδικαλιστικά πλαίσια. Η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής αρχίζει πλέον να αποκτά οργανωμένο πλαίσιο και να ξεφεύγει από τα όρια των ενοριών. Έτσι, το 1948 η χριστιανική αδελφότητα «Απολύτρωσις» απευθύνεται στον Αβραάμ Ευθυμιάδη και του προτείνει τη σύσταση τμήματος εκμάθησης βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, πρόταση που αποδέχεται ο Ευθυμιάδης και προχωράνε από κοινού στην οργάνωση του τμήματος. Αυτή είναι και η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια διδασκαλίας της βυζαντινής μουσικής που γίνεται στην πόλη της Θεσσαλονίκης τον 20ό αιώνα (Ευθυμιάδης, 1997, σελ. 6. Βλ. και Καλογερόπουλος, τομ. 2, 1998, σελ. 255).

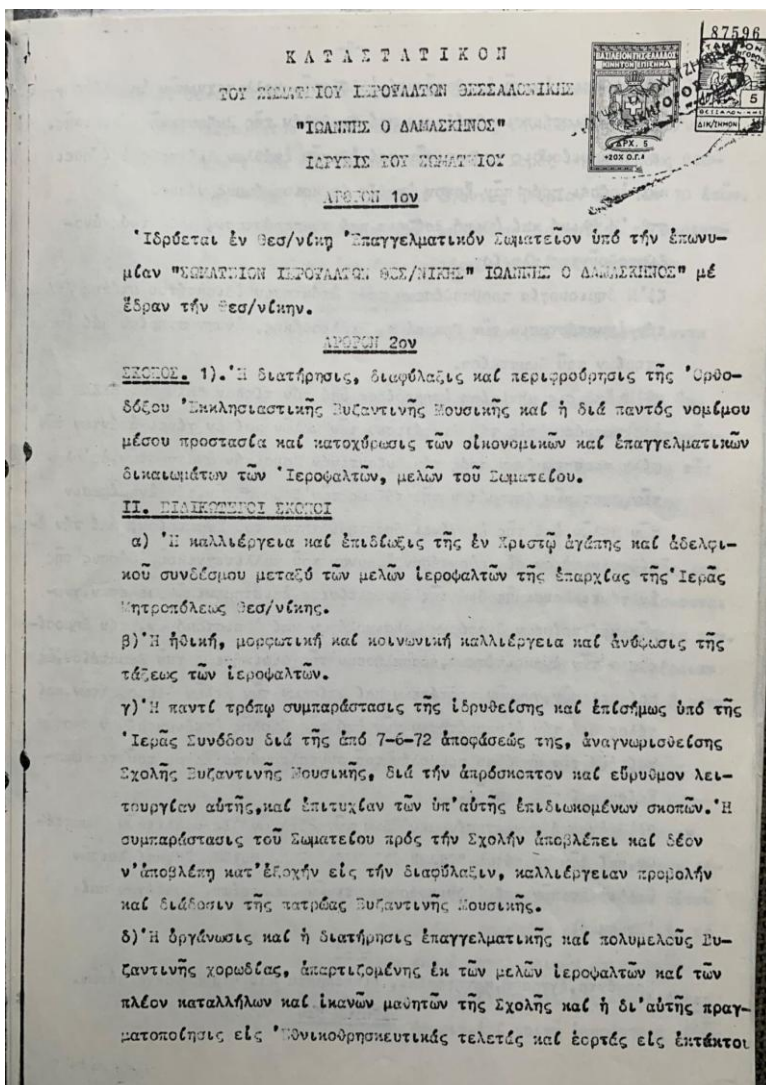

Εικόνα 2. Η δεύτερη σελίδα από την πρώτη τροποποίηση του καταστατικού του Σωματείου στις 3 Οκτωβρίου 1951, όπου αναφέρεται η ίδρυση της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής.

α) Το Φροντιστήριο βυζαντινής μουσικής «Ο Άγιος Δημήτριος» και η εξέλιξή του

Η προσπάθεια αυτή βρήκε πολλούς και ένθερμους υποστηρικτές, που προσέρχονταν αθρόα στα μαθήματα, φανερώνοντας αφενός το κενό που υπήρχε στην πόλη και αφετέρου την άνθιση που γνώριζε η ψαλτική τέχνη στη Θεσσαλονίκη την περίοδο εκείνη. Τρία χρόνια αργότερα όμως, το 1951, το τμήμα αποκόπτεται από την Απολύτρωση και προσαρτάται στο Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός», έτος κατά το οποίο το Σωματείο αναθεωρεί το καταστατικό του και προβλέπει τη λειτουργία της σχολής υπό τους κόλπους του (εικ. 2). Η σχολή

ονομάζεται, πλέον, «Φροντιστήριο βυζαντινής μουσικής ο Άγιος Δημήτριος» και τίθεται υπό την αιγίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Η φοίτηση στη σχολή είναι δωρεάν, καθώς η Μητρόπολη αναλαμβάνει όλα τα λειτουργικά της έξοδα και της παραχωρεί τον ιερό ναό του Πολιούχου για τη διεξαγωγή των μαθημάτων (Καλογερόπουλος, τομ. 5, 1998, σελ. 689).

Εικόνα 3. Η πρώτη σελίδα από τη δεύτερη τροποποίηση του καταστατικού, που πραγματοποιήθηκε στις 18 Οκτωβρίου 1972, που περιλαμβάνεται η αναγνώριση της Σχολής από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Η σχολή παρέμεινε εκεί μέχρι και το 1962, οπότε και μεταστεγάζεται στην έδρα του σωματείου «Ιωάννης ο Δαμασκηνός», όπου και πραγματοποιούνται τα μαθήματα (Ευθυμιάδης, 1997, σελ. 6). Το 1970 το Φροντιστήριο τίθεται υπό την αποκλειστική αιγίδα του σωματείου και μετονομάζεται σε Σχολή Βυζαντινής Μουσικής, με διευθυντή το Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο, ενώ δύο χρόνια αργότερα, το 1972, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος με την από 7-6-1972 απόφαση της συνεδρίασης της αναγνωρίζει τη λειτουργία της σχολής (εικ. 3). Τέλος, από το 1990 και μέχρι σήμερα, με την υπ αριθμ. απόφαση του υπουργείου πολιτισμού 43676/2997/23-1-90 (ΦΕΚ 89 τεύχος Β/ 13-2-1990), η σχολή πλέον αναγνωρίζεται από το κράτος και λειτουργεί σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις και τους νόμους του κράτους περί ιδρύσεως και λειτουργίας ωδείων και μουσικών σχολών, με την ονομασία «Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης».

i) Τα προγράμματα και οι τίτλοι σπουδών της σχολής

Αρχικά, η σχολή ήταν τετραετούς φοίτησης και ο τίτλος σπουδών που απονέμονταν στους απόφοιτους ήταν το πτυχίο του ιεροψάλτου. Ο καταρτισμός και η κατανομή της ύλης ανά έτος, όπως επίσης και η διάρκεια φοίτησης είχαν αναφορά στην Ι΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Ότι προέβλεπε το πρόγραμμα σπουδών της (Χατζόπουλος, 2000, σελ. 370-376), αυτό εφαρμόζονταν και στη σχολή της Θεσσαλονίκης από τους δασκάλους της, με εξαίρεση την ευρωπαϊκή μουσική, που διδάσκονταν οι σπουδαστές της Ι΄ Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής. Ως μάθημα συμπεριλήφθηκε στο πρόγραμμα σπουδών της σχολής, την περίοδο που η σχολή αναγνωρίστηκε από το κράτος, καθώς προβλέπονταν από τον κανονισμό λειτουργίας (Β.Δ. της 11ης Οκτωβρίου 1957, ΦΕΚ 229/Α/11.11.57).

Πολύ αργότερα, το 1990 και όταν η σχολή αναγνωρίστηκε από το κράτος, υπό τη διεύθυνση και τις οργανωμένες ενέργειες του Χαρίλαου Ταλιαδώρου, η φοίτηση έγινε πενταετής παρέχοντας πτυχίο ή δίπλωμα βυζαντινής μουσικής. Ο κύκλος των μαθημάτων, υποχρεωτικών και ειδικών, για τον καταρτισμό του προγράμματος σπουδών της σχολής, είναι αυτός που προβλέπει το Βασιλικό Διάταγμα του 1957 «περί κυρώσεως του εσωτερικού κανονισμού του Ωδείου Θεσσαλονίκης» και το οποίο μέχρι σήμερα διέπει όλη την ωδειακή εκπαίδευση της χώρας. Στο σημείο αυτό, όμως, αξίζει να αναφέρουμε το γεγονός ότι, ενώ η λειτουργία της σχολής βυζαντινής μουσικής στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης προβλέπονταν από το 1957, ωστόσο η θέση ενεργοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 2000, δηλαδή μισό αιώνα αργότερα (sic), με τις ενέργειες της τότε διευθύντριας Βικτωρίας Βικτωράτου.

ii) Οι δάσκαλοι της σχολής

Στην πρώτη της λειτουργία η σχολή, ως Φροντιστήριο «Άγιος Δημήτριος» το 1951, πλαισιώθηκε εκτός από τον Αβραάμ Ευθυμιάδη, από τον Αθανάσιο Παναγιωτίδη, τον Αθανάσιο Καραμάνη, τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο και τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο

(Οικονόμου, 1992, σελ. 288). Οι τέσσερις τελευταίοι καλούνται να διδάξουν την πράξη της βυζαντινής μουσικής, ενώ ο Αβραάμ Ευθυμιάδης τη θεωρία της, καθώς είχε οργανώσει ήδη την ύλη, αφού προ τριετίας είχε συντάξει θεωρητικό εγχειρίδιο για τις ανάγκες διδασκαλίας του τμήματος βυζαντινής μουσικής που είχε οργανώσει η Απολύτρωση. Ακόμη, όπως μας πληροφορεί ο Θεοδόσιος Γεωργιάδης, την περίοδο εκείνη ως δάσκαλος αναφέρεται και ο Κωνσταντινουπολίτης Γεώργιος Δάφας (Γεωργιάδης, 1963, σελ. 166).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και έπειτα, όμως, ως δάσκαλοι της σχολής μνημονεύονται και άλλοι αξιόλογοι πρωτοψάλτες της Θεσσαλονίκης, που διακρίθηκαν για το διδακτικό τους έργο, αφήνοντας πληθώρα μαθητών που κατέχουν αναλόγια είτε ως πρωτοψάλτες είτε ως λαμπαδάριοι. Ανάμεσά τους διακρίνουμε τον Νέστωρα Παπαλεξίου, πρωτοψάλτη του ιερού ναού Παναγίας Δεξιάς, το Θρασύβουλο Παπανικολάου, πρωτοψάλτη του ιερού ναού αγίου Γεωργίου Νεαπόλεως, το Ζαχαρία Πασχαλίδη, πρωτοψάλτη του ιερού ναού αγίου Μηνά και μετέπειτα πρωτοψάλτη του ιερού μητροπολιτικού ναού Θεσσαλονίκης αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Επίσης, τον Πασχάλη Μάνο, πρωτοψάλτη του ιερού ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, τον Πασχάλη Ξουπά, πρωτοψάλτη του ιερού ναού αγίας Μαρίας κάτω Τούμπας, τον Αστέριο Δεβρελή, πρωτοψάλτη του ιερού ναού αγίου Φανουρίου κάτω Τούμπας, το Βασίλη Σπυριδόπουλο, πρωτοψάλτη του Πολιούχου της πόλης κ.ά.

Βέβαια, στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ως δασκάλους της πόλης, και ορισμένους ακόμα, οι οποίοι παρόλο που δεν δίδαξαν στη σχολή της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ωστόσο άφησαν δυνατό το αποτύπωμά τους στο ψαλτικό περιβάλλον όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά όλης της επικράτειας. Πρόκειται για τον Κωνσταντινουπολίτη Λυκούργο Πετρίδη, ο οποίος σε ηλικία 10 ετών ανέβηκε στα Πατριαρχικά αναλόγια ως Κανονάρχος, και μυήθηκε στην ψαλτική τέχνη από τους Ιάκωβο Ναυπλιώτη, Ευστάθιο Βιγγόπουλο, Βασίλειο Ονουφριάδη, Κωνσταντίνο Πρίγγο και Θρασύβουλο Στανίτσα. Στη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκε το 1958 και παράλληλα με τα ιεροψαλτικά του καθήκοντα ως πρωτοψάλτης του ιερού μητροπολιτικού ναού Μεταμορφώσεως Καλαμαριάς, δίδαξε στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Μητροπόλεως Νέας Κρήνης και Καλαμαριάς (Καλογερόπουλος, 1998, τομ. 5, σελ. 63-64. Βλ. www.remprousia.gr Λυκούργος Πετρίδης: ο κανόναρχος του Κ. Πρίγγου και Ε. Βιγγόπουλου).

Επίσης, ο Δημήτριος Σουρλατζής, από το Κορωπί Αττικής, ο οποίος μαθήτευσε, μεταξύ άλλων, κοντά στο Θεόδωρο Χατζηθεοδώρου, ενώ τη διετία 1943-1945 κοντά στον Κωνσταντίνο Ψάχο. Στη Θεσσαλονίκη μετοίκησε στα τέλη της δεκαετίας του 1950, έψαλε σε διάφορους ναούς της πόλης, μεταξύ των οποίων η Αγία Μαρίνα Τούμπας και ο Άγιος Κωνσταντίνος Ιπποδρομίου, απ' όπου και παραιτήθηκε από την ενεργό ιεροψαλτική δράση. Παράλληλα, δίδαξε στην Ανωτέρα Εκκλησιαστική Ακαδημία, στο Μακεδονικό Ωδείο και στον ΑΜΟ Γαλαξίας (Καλογερόπουλος, 1998,

τομ. 5, σελ. 460. Βλ. Γεωργιάδης, 1963, σελ. 167. Επίσης, βλ. <https://sourlantzisdimitrios.blogspot.com/>.

Τέλος, ο Ελευθέριος Γεωργιάδης, ο οποίος γεννήθηκε, μεγάλωσε στην Πόλη και γαλουχήθηκε στα νάματα της ψαλτικής τέχνης από τους Ιάκωβο Ναυπλιώτη, Ευστάθιο Βιγγόπουλο, Ιωάννη Παλάση, Θεοδόσιο Γεωργιάδη, Κωνσταντίνο Πρίγγο, Μιχαήλ Χατζηαθανασίου κ.ά. Διετέλεσε άρχων Λαμπαδάριος του Οικουμενικού Πατριαρχείου τη δεκαετία 1967-1977. Το 1978 μετακόμισε στη Θεσσαλονίκη για οικογενειακούς λόγους, όπου συνέχισε το έργο του ψάλλοντας στον ιερό ναό αγίου Θεράποντος κάτω Τούμπας και διδάσκοντας σε διάφορα ωδεία της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας (Γεωργιάδης, 1993, σελ. θ).

iii) Τα διδακτικά εγχειρίδια και βιβλία της σχολής

Το πρώτο εγχειρίδιο το οποίο καταρτίστηκε με αφορμή να εξυπηρετήσει τις διδακτικές ανάγκες της σχολής και το οποίο πραγματεύεται ζητήματα θεωρίας είναι αυτό του Αβραάμ Ευθυμιάδη, που τιτλοφορείται «Στοιχειώδη μαθήματα βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής». Πρόκειται για ένα βιβλίο που βασίζεται στις αρχές του Θεωρητικού του Χρυσάνθου και της Επιτροπής του 1881, ενώ παράλληλα ακολουθεί και τη γραμμή Ψάχου-Καμαράδου. Κατά τα γραφόμενα του Ευθυμιάδη, στον πρόλογο του βιβλίου του αναφέρει ότι η ύλη καταρτίστηκε στοιχειωδώς το 1948, όταν κλήθηκε από την αδελφότητα «Απολύτρωσις» να οργανώσει το τμήμα εκμάθησης βυζαντινής μουσικής της αδελφότητας. Ακόμη, η ύλη συμπληρώνεται από μελωδικές ασκήσεις που έχουν την επιμέλεια και τη φροντίδα του Αβραάμ Ευθυμιάδη (Ευθυμιάδης, 1997, σελ. 6).

Το εγχειρίδιο αυτό έμελε να είναι η βάση ενός θεωρητικού βιβλίου που το 1972 μετονομάστηκε σε «Μαθήματα βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής» και γνώρισε ευρεία διάδοση, όπως άλλωστε μαρτυρούν και οι τέσσερις επανεκδόσεις του. Για την εποχή του ήταν, αν όχι το πληρέστερο, ένα από τα πληρέστερα, που έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής και ευρείας αναγνώρισης, καθώς εγκρίθηκε τόσο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όσο και από την Εκκλησία της Ελλάδος. Επίσης, το βιβλίο του Ευθυμιάδη, εγκωμιάστηκε τόσο από τον τότε άρχοντα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνο Πρίγγο, όσο και από το μουσικολόγο Γρηγόριο Στάθη, για τη μεθοδικότητα και τη συστηματοποίηση της ύλης, τη σαφήνεια και την παιδαγωγική του αξία, καθώς στο τέλος των κεφαλαίων προτείνει τρόπους για τη διδασκαλία και την ευληπτότητα των θεωρητικών εννοιών (Ευθυμιάδης, 1997, σσ. 6-12).

Εκτός από το θεωρητικό βιβλίο του Ευθυμιάδη, τα υπόλοιπα βιβλία που χρησιμοποιούνται στη σχολή είναι τα επίσημα βιβλία των πατριαρχικών χορών. Συγκεκριμένα, η τετράτομη συλλογή *Μουσική Πανδέκτη*, του 1851, η τρίτομη *Μουσική Συλλογή* του Γεωργίου Πρωγάκη, η *Μουσική Κυψέλη* του Στεφάνου Λαμπαδαρίου και το *Αναστασιματάριο* του Ιωάννου Πρωτοψάλτου. Το γεγονός αυτό, όμως, αποτελεί μία ακόμη μαρτυρία περί της σύνδεσης της Θεσσαλονίκης με την Κωνσταντινούπολη και

τον προσανατολισμό της σε αυτό που καλούμε «Πατριαρχικό ύφος» ή «Ύφος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας».

Επίσης, επειδή από τη δεκαετία του 1950 κι έπειτα ξεκινάει μια ιδιαίτερα παραγωγική περίοδος εκδόσεων στη Θεσσαλονίκη, οι δάσκαλοι προωθούν στη σχολή τα βιβλία που εκδίδουν, τα οποία διδάσκουν παράλληλα με τα κλασικά. Έτσι, προωθείται ως παράλληλη διδασκαλία με το κλασικό ρεπερτόριο, αρχικά η τρίτομη συλλογή *Νέα Φόρμιγξ της Εκκλησίας* που εκδίδεται από τον Σωκράτη Παπαδόπουλο το 1950. Λίγο αργότερα, το 1952, ξεκινάει να εκδίδεται η *Πατριαρχική Φόρμιγξ* από τον άρχοντα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνο Πρίγγο, η οποία γνώρισε, και συνεχίζει να γνωρίζει, ευρεία διάδοση, καθώς συνεχίζει να επανεκδίδεται.

Το 1955 είναι το έτος που ο Αθανάσιος Παναγιωτίδης εκδίδει το *Επίτομο Αναστασιματάριο*. Την ίδια χρονιά, ο Αθανάσιος Καραμάνης ξεκινάει μια προσπάθεια να εκδώσει την επτάτομη σειρά *Νέα Μουσική Συλλογή και Νέα Μουσική Κυψέλη*, η οποία περιλαμβάνει όλη την ασματική υμνολογία της Εκκλησίας και την ολοκληρώνει με επιτυχία σε διάστημα σχεδόν δεκαετίας. Στη δεκαετία του 1960, ξεκινάει την εκδοτική του δραστηριότητα και ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος, ενώ λίγο αργότερα και ο Χρυσάνθος Θεοδοσόπουλος με μαθήματα του Εσπερινού, του Όρθρου, της Θείας Λειτουργίας, του Τριωδίου, της Μεγάλης Εβδομάδος, του Πεντηκοσταρίου, εορτών αγίων και του Ακαθίστου Ύμνου. Αξίζει να σημειωθεί, ότι όλες αυτές οι εκδόσεις, γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση, όχι μόνο στη σχολή της Θεσσαλονίκης, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο της ψαλτικής τέχνης. Διακρίνονται για την αρτιότητά τους και θεωρούνται από τις σημαντικότερες νεότερες μουσικές εκδόσεις στο χώρο της ψαλτικής (Οικονόμου β, 1994, σσ. 144, 169, 256 και 319).

β) Άλλα κέντρα διδασκαλίας βυζαντινής μουσικής κατά το β' μισό του 20^{ού} αιώνα

Εκτός από την προαναφερθείσα σχολή βυζαντινής μουσικής, άλλες εστίες που θεράπευαν από τα μέσα του 20ού αιώνα και συνεχίζουν να θεραπεύουν τη βυζαντινή μουσική είναι το Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας τη Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ., που σήμερα ονομάζεται Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού καθώς επίσης και η Ανωτέρα Εκκλησιαστική Ακαδημία, που σήμερα ονομάζεται Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία. Ακόμη, το Μακεδονικό Ωδείο, καθώς ήταν και το πρώτο που ξεκίνησε τη λειτουργία της σχολής βυζαντινής μουσικής στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ακόμη, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, το νεοϊδρυθέν Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. εντάσσει το μάθημα της βυζαντινής μουσικής στο πρόγραμμα σπουδών του, όπως επίσης και το Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Το τελευταίο τμήμα ιδρύεται στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και πλέον, το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών του, προβλέπει κατεύθυνση βυζαντινής μουσικής.

Επίσης, την ίδια περίοδο η βυζαντινή μουσική ξεκινάει να διδάσκεται στο Δημοτικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, στο Ωδείο Βορείου Ελλάδος, στον Α.Μ.Ο. Γαλαξίας και στο Μουσικό Σχολείο Θεσσαλονίκης. Τέλος, το 2000, το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης ενεργοποιεί, με μεγάλη καθυστέρηση τη σχολή βυζαντινής μουσικής, καθώς χρειάστηκε να παρέλθουν σαράντα τρία έτη, από τη στιγμή που εκδόθηκε ο κανονισμός λειτουργίας του με ΦΕΚ, στον οποίο προβλέπεται και η λειτουργία σχολής Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής. Πρώτος δάσκαλος της σχολής είναι ο γράφων.

Στο σημείο αυτό, όμως, αξίζει να αναφέρουμε ότι ανάλογα με το χαρακτήρα των παραπάνω εστιών, ο προσανατολισμός τους διαφέρει, καθώς δίνουν έμφαση σε διαφορετικούς τομείς της βυζαντινής μουσικής. Έτσι, η Εκκλησιαστική Ακαδημία (https://el.wikipedia.org/wiki/Ανώτατη_Εκκλησιαστική_Ακαδημία_Θεσσαλονίκης) και το Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Α.Π.Θ. (www.past.auth.gr/sites/default/files/attachments/, Πρόγραμμα Σπουδών 2013-2014) εστιάζουν περισσότερο σε ιστορικοθεωρητικά και υμνολογικά ζητήματα με τις βασικές φόρμες των τροπαρίων της βυζαντινής μουσικής, που αποτελούν και το βασικότερο κορμό των ακολουθιών του νυχθημέρου, να πλαισιώνουν τα μαθήματα. Αυτό παρατηρείται επειδή ο χαρακτήρας των σχολών αυτών είναι περισσότερο ιερατικός και έχουν στο κέντρο τους τη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας.

Το τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. που εστιάζει στη μουσικολογία, ασχολείται περισσότερο με θέματα που άπτονται της ιστορίας και βυζαντινής μουσικολογίας και λιγότερο της θεωρίας και πράξης της βυζαντινής μουσικής (<https://www.mus.auth.gr/spoydes/ptychio-mousikon-spoudon/odigos-spoudon/>, σελ. 34-42). Το τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του ΠΑ.ΜΑΚ, που ο προσανατολισμός του είναι η ερμηνεία και η εκτέλεση, και το πρόγραμμα σπουδών του παρέχει κατεύθυνση βυζαντινής μουσικής, εστιάζει τόσο σε θέματα θεωρίας και πράξης, όσο και σε ζητήματα ιστορικά και μουσικολογικά (https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/1380/11074_PROGRAMMA_SPOUDON_2021-22.pdf, σελ. 9-10).

Τα ωδεία, που έχουν χαρακτήρα καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, στο κέντρο της εκπαίδευσης τους τοποθετούν τη θεωρία και την πράξη και λιγότερο θέματα που άπτονται της ιστορίας της βυζαντινής μουσικής, ενώ το Μουσικό Σχολείο, εστιάζει κι αυτό στη θεωρία και την πράξη της βυζαντινής μουσικής. Όμως, η διαφορά του με τα ωδεία είναι ότι, το ρεπερτόριο που καλύπτει το πρόγραμμα σπουδών του είναι πολύ μικρότερο από αυτό των ωδείων και περιορίζεται κατά κύριο λόγο στο Αναστασιματάριο, αφήνοντας εκτός διδασκαλίας άλλες βασικές φόρμες της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας.

Συμπεράσματα

Η Θεσσαλονίκη του 20^{ου} αιώνα είναι μία κοιτίδα που θεραπεύει την ψαλτική τέχνη, καθώς προστρέχουν σε αυτή απ' όλη τη Βόρεια Ελλάδα για την εκμάθηση της βυζαντινής μουσικής, και συμβάλλει αποφασιστικά στη διάδοσή της, καθώς αναδεικνύεται σε ένα φάρο που φωταγωγεί τον κόσμο αυτής της τέχνης. Σε αυτό σίγουρα συντέλεσαν οι πρόσφυγες-ψάλτες που ήρθαν μετά το 1922 στη Θεσσαλονίκη και εγκαταστάθηκαν μόνιμα, κομίζοντας μαζί τους τη γνώση και την τέχνη της Κωνσταντινουπολίτικης και Πατριαρχικής ψαλτικής παραδόσεως, που μαζί με το Άγιο Όρος αποτελούν τις δύο σημαντικότερες σχολές ψαλτικής τέχνης, γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκαν κάποιες άλλες και αποτελούν το σημείο αναφοράς τους.

Όλοι αυτοί που ήρθαν από την Κωνσταντινούπολη, μεταλαμπάδευσαν στη Θεσσαλονίκη εκτός από τον τρόπο του ψάλλειν και τον τρόπο του διδάσκειν. Έναν τρόπο που φέρει τη σφραγίδα μιας μακραίωνης παράδοσης και πορείας, η οποία διαμορφώθηκε «δια μακράς και ομοιομόρφου ασκήσεως», όπως συνήθιζε χαρακτηριστικά να λέει και ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα, αποτελεί τη συνέχιση της Ι΄ Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής, καθώς στη Θεσσαλονίκη αναπαράγεται, σχεδόν απaráλλακτα, η ψαλτική εκπαιδευτική διαδικασία της Κωνσταντινούπολης.

Βιβλιογραφία

- Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης, λήμμα. (2021, 21 Αυγούστου). Βικιπαίδεια.
https://el.wikipedia.org/wiki/Ανώτατη_Εκκλησιαστική_Ακαδημία_Θεσσαλονίκης
- Βιογραφικό Στέφανου Δόντσιου. (2009, 3 Δεκεμβρίου). Ψαλτολόγιο.
<https://analogion.com/forum/index.php?threads/Βιογραφικό-Στέφανου-Δόντσιου.8413/>
- Γεωργιάδης, Ε. (1993). *Τρίτομος ανθολογία, τόμος Γ, Θεία λειτουργία*. Αυτοέκδοση.
- Γεωργιάδης, Θ., (1963), *Ο βυζαντινός μουσικός πλούτος. Νέα μέθοδος της καθ' ημάς εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής*. Εκ του εθνικού τυπογραφείου.
- Δεβρελής, Α. (2014). *Πηδάλιον βυζαντινής μουσικής, Μορφές*. Αυτοέκδοση.
- Δημήτριος Σουρλατζής, Πρωτοψάλτης, *Μουσικοδιδάσκαλος, Μελοποιός και Χοράρχης* Σύντομο Βιογραφικό. (2008, 25 Φεβρουαρίου). Sourlantzis Dimitrios.
<https://sourlantzisdimitrios.blogspot.com/>
- Ευθυμιάδης, Α. (1997). *Μαθήματα βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*. Αυτοέκδοση.
- Θεοδοσόπουλος, Χ. (1972). *Επτάτομος μουσική κυψέλη, Τριώδιον*. Τόμος Α΄. Αυτοέκδοση.
- Καλογερόπουλος, Τ. (1998). *Το λεξικό της ελληνικής μουσικής* (Τόμοι 2, 4, 5). Εκδόσεις Γιαλελή.
- Καραμάνης, Α. (1997). *Νέα μουσική κυψέλη, Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς* (Τόμος Β΄). Αυτοέκδοση.

- Κυριακίδου, Α. (2012). *Η εκκλησιαστική πολυφωνική μουσική στους ελληνορθόδοξους ναούς του Αγ. Νικολάου της Τεργέστης και του Αγ. Γεωργίου Βενετίας από το 1840 έως το 1975. Αρχεία-Θεματικοί κατάλογοι*. [Διδακτορική διατριβή] Θεσσαλονίκη.
- Λυκούργος Πετρίδης: ο κανόναρχος του Κ. Πρίγγου και Ε. Βιγγόπουλου. (2021, 13 Απριλίου). Ψαλτική Πύλη. <https://www.pemptousia.gr/2021/04/likourgos-petridis-o-kanonarchos-tou-k-pringou-ke-e-vingoroulou/>
- Μυλωνάς, Κ. (2002). *Ελληνική μουσική*. Εκδόσεις Νεφέλη.
- Οδηγός σπουδών. (χ.χ.). Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <https://www.mus.auth.gr/sproydes/ptychio-mousikon-spoudon/odigos-spoudon/>
- Οικονόμου, Φ. (1992-1994) *Βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική και υμνωδία* (Τόμοι Α' και Β'). Αυτοέκδοση.
- Παναγιωτίδης, Α. (1955). *Επίτομον αναστασιματάριον*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Νικολαΐδου.
- Παπαδόπουλος, Γ. (1890). *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*. Εκδόσεις Κουσουλίνου και Αθανασιάδου.
- Πρόγραμμα Σπουδών 2013-2014. https://past.auth.gr/sites/default/files/attachments/Πρόγραμμα_σπουδών_2021-22.pdf
- Πρόγραμμα σπουδών. (2021, 12 Μαΐου). Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/1380/11347-PROGRAMMA_SPOUDON_2021-22.pdf
- Ρωμανού, Κ. (1996). *Εθνικής μουσικής περιήγησις 1901-1912*. Μέρος Ι. Εκδόσεις Κουλτούρα.
- Ταλιαδώρος, Χ. (1962). *Επίτομος λειτουργία*. Αυτοέκδοση.
- Φαράσογλου, Σ. (1996). Ιάκωβος Ναυπλιώτης, Άρχων Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας 1864-1942. Στο Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών (Επιμ.), *Οι ψάλτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου* (σσ. 15-33). Εκδόσεις Η καθ' ημάς ανατολή.
- Φιλόπουλος, Γ. (1990). *Εισαγωγή στην ελληνική πολυφωνική εκκλησιαστική μουσική*. Εκδόσεις Νεφέλη.
- Χατζηδουλής, Κ. (1997). *Ρεμπέτικη ιστορία 1. Περπινιάδης - Γενίτσαρης - Μάθησης - Λελάκης*. Εκδόσεις Νεφέλη.
- Χατζόπουλος, Α. (2000). *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 19ο και 20ό αιώνα*. Διδακτορική διατριβή. Αυτοέκδοση.
- Χοβαρδάς, Π., (2018). Ο πρωτοψάλτης Γεώργιος Δάφας: συμβολή στην ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης του 20ού αιώνα. *Απόστολος Τίτος*, 37, 301-323.

Ο Πέτρος Παπαεμμανουήλ είναι γεννημένος και μεγαλωμένος στη Δράμα και ασχολείται με τη βυζαντινή μουσική και το δημοτικό τραγούδι από την ηλικία των έξι ετών. Είναι Δρ. Θεολογίας με ειδίκευση στη βυζαντινή μουσικολογία και ψαλτική τέχνη. Κατέχει πτυχίο και δίπλωμα βυζαντινής μουσικής, από την τάξη του Άρχοντος Πρωτοψάλτου Χαριλάου Ταλιαδώρου, ενώ παράλληλα έχει περατώσει τις σπουδές του στα ανώτερα θεωρητικά της ευρωπαϊκής μουσικής. Από το 1995 διδάσκει τη βυζαντινή μουσική και σήμερα είναι ο υπεύθυνος καθηγητής της σχολής βυζαντινής μουσικής του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, ενώ παράλληλα είναι

πρωτοψάλτης του ιερού ναού Αναλήψεως του Κυρίου Θεσσαλονίκης από το 1998. Επιπροσθέτως, είναι ιδρυτής-χοράρχης των Βυζαντινών χορών «Δομέστικοι της Δράμας» (1996-2015), και «Καλοφωνία» (από το 2019), που τελεί υπό την αιγίδα του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών. Επίσης, ασχολείται ενεργά με τις επιτόπιες καταγραφές-μελέτες του δημοτικού μας τραγουδιού, ενώ ταυτόχρονα διδάσκει παραδοσιακό τραγούδι σε διάφορους πολιτιστικούς συλλόγους. Ακόμη, έχει στο ενεργητικό του ανακοινώσεις σε διεθνή συνέδρια και δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά. Έχει πραγματοποιήσει πλήθος συναυλιών στην Αίγυπτο, στη Βουλγαρία, στην Ελλάδα, στις Η.Π.Α., στην Ιταλία, στην Κύπρο, στην Πολωνία, στην Τουρκία κ.α. Ακόμη, έχει εκδώσει επτά (7) δίσκους ακτίνας βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής και δημοτικού τραγουδιού και έχει βιντεοσκοπήσει και ηχογραφήσει για την ελληνική και πολωνική ραδιοφωνία και τηλεόραση. Τέλος, έχει τιμηθεί με το οφφίκιο του Αρχοντος Μαϊστωρος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας.
E-mail: papaemmanouilpetros@gmail.com

The teaching of byzantine music in Thessaloniki of the twentieth century

Petros Papaemmanouil

The purpose of this paper is to present all the evidence and facts that demonstrate the educational process of Byzantine music in Thessaloniki during the twentieth century. Furthermore, it aims to highlight the city's role in the dissemination of the art of chanting, through its teaching, mainly from the second half of the previous century onwards. In addition, the research purports to show the relationship the city of Thessaloniki maintained with the chanting sphere of Constantinople, throughout the twentieth century and the extend of its influence by the educational standards of the music schools in Constantinople. For this reason, the research examines both the teaching methods the refugees brought with them, and the way Thessalonian precentors-teachers taught in the teaching centers of Thessaloniki. The research methodology was based on two main angles. On the one hand, in orality, as interviews with people who played a prominent role in the chanting-teaching context of Thessaloniki were retrieved from our archive and on the other hand in the research conducted in libraries and archives, in order to collect data. The findings indicate that during the twentieth century Thessaloniki was primarily associated, consciously or unconsciously, with the Tenth Patriarchal Music School, as it followed its principles. Secondly, the city of Thessaloniki constituted the main pole of attraction for the chanting art lovers.

Key words: teaching of psaltic art, psaltic art, first Precentors of Thessaloniki, Dioceses of Thessaloniki, Ioannis Damaskinos

Petros Papaemmanouil was born and raised in Drama and he has been involved in Byzantine and traditional music since the age of six. He is a Doctor of Theology specializing in Byzantine musicology and the chanting art. He holds a degree and diploma in Byzantine music, from the

class of Archon Protopsaltis Charilaos Taliadoros, while having completed his studies in advanced music theory of European music. Since 1995 he has been teaching Byzantine music and has currently assumed responsibility as professor of the Byzantine music department of the State Conservatory of Thessaloniki, while being the precantor of the Holy Church of the Ascension of the Lord in Thessaloniki since 1998. Moreover, he is the founder-choirmaster of the Byzantine choir "Drama's Domestiki" (1996-2015), and "Kalofonia" (since 2019), which is under the auspices of the Patriarchal Foundation for Patristic Studies. Besides that, he is actively involved in the field recordings-studies of Greek traditional songs, while at the same time he teaches traditional songs/folk music in various cultural associations. In addition, he has presented communications in international conferences and has several publications in scientific journals. He has given numerous concerts in Egypt, Bulgaria, Greece, USA, Italy, Cyprus, Poland, Turkey, etc. He has also released seven (7) records of Byzantine church music and traditional songs and has videotaped and recorded material for not only Greek but also Polish radio and television. Finally, he has been honored with the title (officium) of Archon Maistor of the Patriarchate of Alexandria. E-mail: papagemmanouilpetros@gmail.com